

Somogyi Zoltán Márk főhadnagy:

A MÁSODIK HEGYI-KARABAHI HÁBORÚ KATONAI SZEMSZÖGBŐL (1.)

DOI: 10.35926/HSZ.2021.5.3

ÖSSZEFOGLALÓ: A kétrészes írás fő témája a közelmúltban a Kis-Kaukázusban lezajlott katonai konfliktus az Örményország által támogatott Hegyi-Karabah Köztársaság és Azerbajdzsán között. A háború sok eseménye tanulsággal szolgál számunkra, hiszen a konvencionális módon hadat viselő felek – főleg Azerbajdzsán – új harceljárásokat és eszközöket alkalmaztak a konfliktus során. A tanulmányban a szerző ismerteti a háború előzményeit, az örmény és az azeri felkészülést, a konfliktusban alkalmazott harceljárásokat, különös tekintettel a pilóta nélküli repülőgépek (UAV¹) alkalmazására a konvencionális háborúban, valamint kitér az Oroszországi Föderáció beavatkozására és a békefenntartásba való átmenetre. Ez volt az egyik első olyan háború a hadtörténelemben, ahol a szemben álló felek – nyílt hadviselés során – a siker elérése érdekében széleskörűen alkalmaztak összhaderőnemi szinten pilóta nélküli repülőeszközöket. A szerző elsőként dolgozta fel a két reguláris hadsereggel rendelkező fél közötti konfliktust. Megállapításai hasznosak lehetnek a jövőre nézve.

KULCSSZAVAK: haderőreform, támadás, védelem, tüzérség, UAV/RPA/ISR-platformok, elektronikai zavarás

ELŐZMÉNYEK

A Kaukázus mindig is birodalmakat választott el. Átjárójellege és a területén található nyersanyagok miatt geopolitikai törésvonalnak is nevezhetjük. A különböző birodalmak vallási indíttatású területszerző háborúi alatt Örményország keresztény maradt, míg Azerbajdzsán muszlim lett, és a Török Birodalom uralma idején átvette a türk nyelvet. Az Orosz Birodalom az első világháború kezdetén az Oszmán Birodalommal folytatott harcokban terjesztette ki fennhatóságát a térségben. 1917-ben a cár bukása után lázongások robbantak ki a Kaukázusban. Ezt követően számos területért folytak a harcok, főleg az azeriek és az örmények között, köztük Karabahért is. Az 1918–1920 között létezett Első Örmény Köztársaságot több nemzet is elismerte, ennek ellenére Zangezurért, Karabahért és Nahicsevánért² tovább folytak a harcok. Ebbe a „proxyháborúba” bekapcsolódott Nagy-Britannia, a Közép-Kaszipi

¹ Unmanned Aerial Vehicle – pilóta nélküli repülőgép.

² Zangezur-hegység a mai Örményország déli része, akkoriban a Jelizavetpoli megye alá tartozott. Nahicseván jelenleg azerbajdzsáni autonóm terület Örményország és Irán közé ékelődve.

Diktátorság³ és Törökország az Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaság oldalán. A háborút végül a Vörös Hadsereg benyomulása döntötte el a Dél-Kaukázusban 1919-ben. A brit szövetséges erők⁴ a török fegyverletétel után újra bevonultak Bakuba, majd a Közép-Kaszpi Diktátorság bukása után a bolsevikok Susában⁵ kijelöltek egy azeri kormányzót Hegyi-Karabah élére. 1922-ben, a Szovjetunió megalakulásakor Sztálin újrendezte a tagköztársaságok területeit. A szovjet vezetés a terület újrafelosztásakor úgy döntött, hogy szétdarabolják az örmények lakta területeket: Zangezur Örményországhoz, míg Nahicseván és Hegyi-Karabah körzetként Azerbajdzsánhoz került. 1922–1990 között Örményország és a hegyi körzet között az ún. „lacsini folyosó” jelentette az összeköttetést. Az egész döntéshozatal eredményét ráadásul beárnyékolja az 1915–1920 között a törökök által végrehajtott örmény genocídium⁶ is.

Az örmények ezután sokszor próbálkoztak az anyaország és Arcah⁷ egyesítésével a Moszkvának benyújtott kérelmekkel. Az akkori szovjet vezetés elzárkózott az elképzeléstől, még 1987-ben is, amikor egy több tízezer aláírással ellátott petíciót kaptak az ottani örményektől. Miután ezt is visszautasították, 1988. február 13-án tüntetés robbant ki Szumgaitban és Sztyepanakertben, a terület fővárosában. Ezt etnikai összecsapások követték, ami a régióban szovjet fegyveres beavatkozást eredményezett.

1991 augusztusa⁸ változást hozott a konfliktusban, mivel egyértelművé vált, hogy a Szovjetunió elkerülhetetlenül és végérvényesen felbomlik. Hegyi-Karabah már 1991. szeptember 2-án kimondta függetlenségét, Örményországban szeptember 21-én tartottak népszavazást a függetlenségről, Azerbajdzsán Legfelső Tanácsa pedig október 18-án hirdette ki az ország függetlenségét.⁹ Ekkor már folyt az első hegyi-karabahi háború, melyet az Arcah Demokratikus Köztársaság és Örményország szövetsége nyert meg hathatós orosz és nemzetközi támogatással Azerbajdzsán ellen. A háború hivatalosan nem ért véget, csak fegyverszünetet kötöttek 1994. május 16-án Moszkvában. Az elismert mintegy 30 ezer halálos áldozatnak csak hatoda volt örmény, a többi azeri származású.¹⁰

³ Ez a rövid életű „állam” az örmény dasnak szabadságharcosok és az orosz mensevikok szövetségéből formálódott, 1918. június 26. és 1918. szeptember 15. között működött Bakuban. Egy harc nélküli puccs után jött létre, miután levették az ottani kommunista kormányt. Brit segítségért folyamodtak Iránból, hogy megvédjék őket a török–azeri erőktől. Companjen et al.: *Exploring the Caucasus in the 21st Century: Essays on Culture, History and Politics in a Dynamic Context*. Amsterdam University Press, 2011, 119.; James J. Coyle: *Russia's Border Wars and Frozen Conflicts*. Chapman University, Center for Global Education, 2018, 213.

⁴ Egy ezerfős, kanadai, ausztrál és új-zélandi katonából álló szövetséges erő volt Lionel Dunsterville vezérőrnagy parancsnoksága alatt, mely a térségben védte Nagy-Britannia érdekeltségeit. A háború során feladata a bakui olajmező és a transzkaukázusi vasútvonal biztosítása volt a török és a bolsevik erőktől. A háború során kiképzéssel és saját erőikkel támogatták a dasnakokat. *Dunsterforce in Caucasus*. National Army Museum. <https://www.nam.ac.uk/explore/dunsterforce-caucasus> (Letöltés időpontja: 2021. 01. 16.)

⁵ A 15. században alapították, Hegyi-Karabah kulturális fővárosa az örmények és az azeriek számára is. Susa az orosz nyelvű elnevezés átírása. *Susha historical and architectural reserve*. UNESCO. <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1574/> (Letöltés időpontja: 2021. 01. 16.)

⁶ Az Oszmán Birodalom által irányított népiirtás volt a kaukázusi örmények ellen, mintegy másfél millió halottja volt. *Genocide of Armenians in Ottoman Empire*. The President of the Republic of Armenia. <https://www.president.am/en/genocide/> (Letöltés időpontja: 2021. 01. 16.)

⁷ Hegyi-Karabah területének örmény neve. *Artsakh Republic – History and Current Reality*. The President of the Republic of Armenia. <https://www.president.am/en/Artsakh-nkr/> (Letöltés időpontja: 2021. 01. 16.)

⁸ 1991. augusztus 19-én a szovjet vezetők egy csoportja puccskísérlésben próbálta eltávolítani a hatalomból Gorbacsovot, a Szovjetunió akkori vezetőjét. *Az augusztusi puccsal ért véget a Szovjetunió*. *Múlt-kor*, 2011. 08. 18. https://mult-kor.hu/20110818_az_augusztusi_puccsal_ert_veget_a_szovjetunio (Letöltés időpontja: 2021. 05. 04.)

⁹ *Piaci útmutató az Azerbajdzsáni Köztársaságról*. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 2020, 26. <https://mkik.hu/download/207/azerbajdzsani-koezetarsasag> (Letöltés időpontja: 2021. 05. 04.)

¹⁰ Coyle: i. m. 224.

A háború alatt Törökország embargót vezetett be Örményországgal szemben, és 1992 októberében majdnem katonailag is beavatkozott ellene. Ettől azonban az orosz 7. hadsereg jelenléte miatt elálltak. Irán sem avatkozott be a konfliktusba, sőt később gazdasági kapcsolatokat is kiépített Örményországgal. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) minszki csoportja 1996-ban kísérletet tett a konfliktus végső rendezésére, de nem sikerült megakadályozni Hegyi-Karabah 1996-os függetlenedését. A területen egy ideig orosz békefenntartók vigyázták a határokat.

A háborúban a hegyi-karabahi vezetés annyira megerősödött, hogy 1998-ban annak korábbi elnöke, Robert Kocsarján¹¹ lett Örményország elnöke (1998–2008), akit a volt Arcahi Védelmi Erők parancsnoka, Szerzs Szarkiszján¹² követett (2008–2018).

Azerbajdzsánban 1993 májusában kormányválság kezdődött, melynek eredményeként Hejdar Alijev¹³ először a parlament elnöke, majd az őszi választások eredményeként köztársasági elnök lett. Ezt a tisztséget egészen 2013-ig betöltötte. Elnöksége alatt az EBESZ minszki csoportján keresztül folyamatosan próbálta visszaszerezni Hegyi-Karabahot, de hiába. Főleg az Amerikai Egyesült Államokban élő befolyásos örmény diaszpóra lobbija miatt, valamint az oroszok katonai bázisokat tartottak meg Örményországban, ami hátráltatta bármelyik adminisztráció konkrét állásfoglalását.



1. ábra A térkép a 2020-as háború előtti helyzetet mutatja¹⁴

¹¹ Robert Kocsarján Örményország elnöke volt 1998–2008 között. Eredetileg sztyepanakerti származású. The second President of the Republic of Armenia. The President of the Republic of Armenia. <https://www.president.am/en/robert-kocharyan> (Letöltés időpontja: 2021. 01. 28.)

¹² Szerzs Szarkiszján védelmi miniszter (1993–1995), majd nemzetbiztonsági miniszter (1995–1999), 2008–2018 között pedig az ország elnöke volt. The third President of Republic of Armenia. The President of the Republic of Armenia. <https://www.president.am/en/serzhsgaryan/> (Letöltés időpontja: 2021. 01. 21.)

¹³ Hejdar Alijev 1993–2003 között volt Azerbajdzsán elnöke, a modern 30 éves állam atyjának tekintik. Hajdar Alirza-oglu Alijev – Azerbajdzsán népének össz nemzeti vezére. <https://lib.aliyevheritage.org/hu/2169646.html> (Letöltés időpontja: 2021. 01. 28.)

¹⁴ A világos rész a Hegyi-Karabah Köztársaság „hivatalos” területe, benne két kisebb résszel, amelyeket Azerbajdzsán ellenőrzött. A körülötte lévő sötétebb, azerbajdzsánhoz tartozó területek az örmények fennhatósága alatt voltak. YMCA Europe Statement on the restart of the war over Nagorno Karabakh. YMCA, 02. 10. 2020. <https://www.ymca.int/nagorno/> (Letöltés időpontja: 2021. 05. 23.)

Alijev elnök megkötötte az „évszázad üzletét”,¹⁵ amely a Kaszpi-tengerben lévő Azeri–Csirag–Gunasli (ACG) olajmezőről származó földgázt és kőolajat a Baku–Tbiliszi–Ceyhan (BTC) csővezetékeken keresztül a British Petroleumnak és LukOilnak értékesítette. Ebből országa jelentősen meggazdagodott, ami megfelelő háttérrel biztosított fiának, Ilham Alijevnek¹⁶ arra, hogy fejlett és erős hadsereget építsen egy későbbi háborúhoz.

FELKÉSZÜLÉS AZ ÚJABB HÁBORÚRA, KIINDULÓHELYZET¹⁷

Az örmény felkészülés

Az 1991-ben kezdődött örmény–azeri háborút lezáró tűzszünet után mindkét fél készülődött egy következő háborúra. Az örmények inkább a védelmi műveletekre, az azeriek pedig egy támadó háborúra készültek területeik visszaszerzése érdekében.

Örményország 1994-ben alapvetően az Oroszországi Föderáció katonai szövetségese lett a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete (KBSZSZ) keretében.¹⁸ Ennek értelmében Gjumriban állomásoznak a Transzkaukázusi Erők 5000 fővel. Ezenfelül a szövetségesség azt is jelentette, hogy az oroszok katonai segítséget nyújtanak az örményeknek, ha megtámadják őket. Ezt a szerződést a 2010-es megújításakor kiterjesztették arra is, hogy ahol az Örmény Hadsereg katonái a régióban vannak, ott is segítséget nyújtanak számukra.¹⁹ A jelenlegi örmény katonai doktrína nemcsak Örményország területének, de Arcahnak a védelmét is előírja.²⁰ Ez feltételezi az anyaország katonai jelenlétét is Hegyi-Karabahban.

Levon Ter-Petroszján, Örményország első elnöke (1991–1998) nemcsak Oroszország felé volt nyitott: országa 1994. október 5-én csatlakozott a NATO Békepartnerségi Programjához (Partnership for Peace – PfP), majd 2008-ban a NATO Védelmi Fejlesztési Képzési Programjához (Defence Education Enhancement Program – DEEP) is. Örmény katonák 2004-től vesznek részt nemzetközi misszióban Koszovóban, 2009-től pedig Afganisztánban. Így elmondhatjuk, hogy Örményország igencsak jól helyezkedett világpolitikailag, hiszen a szomszédos nagyhatalmat, Oroszországot és a térségre komoly hatást gyakorló Iránt, valamint az Amerikai Egyesült Államokat, a nyugati világ szuperhatalmát is maga mellett tudhatta.

A védelmi miniszterek közül négynek volt komoly hatása a harmadik háborúra. Ezek az emberek az éppen aktuális politikai erőnek megfelelő irányzatot igyekeztek képviselni a hadügyekben. Két korszakot lehet így megkülönböztetni: az 1994-től 2016-ig terjedő idő-

¹⁵ Coyle: i. m. 239–241.

¹⁶ Ilham Alijev 2003 óta Azerbajdzsán elnöke.

¹⁷ Coyle: i. m. 241–247.

¹⁸ Vörös Szabolcs: „Tudtuk, hogy nagy a baj” – ezért teljesül be az örmény Trianon. Válasz Online, 2020. 12. 01. <https://www.valaszonline.hu/2020/12/01/ormenyorszag-azerbajdzsan-hegyi-karabah-haboru-elemzes/> (Letöltés időpontja: 2021. 01. 22.)

¹⁹ Coyle: i. m. 242.

²⁰ Armenia: The Military Doctrine. ETHzürich, Center for Security Studies, 07. 02. 2007., 2., 9. https://www.files.ethz.ch/isn/155588/Armenia%20Military%20Doctrine%202007_eng.pdf (Letöltés időpontja: 2021. 05. 06.)

szakot, ahol főleg Szerzs Szarkiszjának és Szejran Ohanjának,²¹ valamint a 2016 és 2020 közötti időszakot, amikor Vigen Szarkiszjának²² és David Tonojának²³ voltak meghatározó elképzelései, döntései.²⁴

Egy 1993-as egyezményben Borisz Jelcin akkori orosz elnök megígérte, hogy nem ad el fegyvereket sem Örményországnak, sem Azerbajdzsánnak, 1997-ben az örmények mégis rengeteg szovjet gyártmányú haditechnikai eszközt, főleg T–72 harckocsit, BMP–2 gyalog-sági harcjárművet és pár darab Scud–B hadműveleti-harcászati ballisztikusrakéta-komplexumot vásároltak. Ezt főleg az akkori védelmi miniszternek, Szerzs Szarkiszjának köszönhetete az ország, mely alapvetően védelmi jellegű hadviselésre rendezkedett be Hegyi-Karabah határain. Kilométeres lövészárkok, tüzelőállások harcjárművek/harckocsik számára, közlekedőárkok és aknamezők jelezték a moszkvai tűzszünet által kijelölt határokat: ezt a határvonalat hívták „kontaktvonalnak”, melynek térségében gyakoriak voltak a kisebb fegyveres összetűzések. Ez egy klasszikus védelmi stratégia, ami az első világháborúban még működött négy évig, de napjainkban már túlságosan statikusnak és kiszámíthatónak mondható. Ezt a koncepciót bírálta élesen David Tonoján még a védelmi miniszter helyetteseként. Az ő koncepciója volt az aktív elrettentés stratégiája, melyet 2016-tól kezdtek alkalmazni a kontaktvonalon. Voltak azért fejlesztési kezdeményezések is az örmények részéről, mint például a Krunk²⁵ felderítő UAV, amelyet 2011-ben rendszeresítettek.

A vízvázaló a 2016-os határvillongás volt, mely csak egy volt a sok közül, mégis ez hozta meg a későbbi fordulatot a haderőfejlesztésben.²⁶ Előtte, bár viszonylag sokat költöttek

²¹ Szejran Ohanján 2008–2016 között volt az ország védelmi minisztere. 2016-os leváltását követően otthon perbe fogták sikkasztás, Azerbajdzsánban pedig népirtás vádjával. 2020. 11. 10. – 11. 14. között ő volt a parancsnoka a Susát védő örmény alakulatoknak vezérezerdesi rendfokozatban. Former Armenian Defense Minister Charged With Embezzlement. Radio Free Europe – Radio Liberty, 04. 03. 2020. <https://www.rferl.org/a/former-armenian-minister-oganyan-charged-with-embezzlement/30469051.html>; Legendary liberator of Shushi Seyran Ohanyan during these days has become legendary defender of Shushi: MOD representative. Aysor, 08. 11. 2020. <https://www.aysor.am/en/news/2020/11/08/seyrans-ohanyan/1768255> (Letöltések időpontja: 2021. 01. 21.)

²² Vigen Szarkiszjan 2016–2018 között volt Örményország védelmi minisztere. Anna Pambukhchyan: The 'Nation-Army' concept: The story of failed national militaristic propaganda in Armenia. The Foreign Political Centre, 18. 07. 2018. <https://fpc.org.uk/the-nation-army-concept-the-story-of-failed-national-militaristic-propaganda-in-armenia/>; Armenia will receive weapons from Russia under a \$100 million loan. Army Recognition, 31. 03. 2018. [https://www.armyrecognition.com/march_2018_global_defense_security_army_news_industry/armenia_will_receive_weapons_from_russia_under_a_\\$100_million_loan.html](https://www.armyrecognition.com/march_2018_global_defense_security_army_news_industry/armenia_will_receive_weapons_from_russia_under_a_$100_million_loan.html) (Letöltések időpontja: 2021. 01. 21.)

²³ David Tonoján 2018–2020 között volt védelmi miniszter. Armen Szarkiszján köztársasági elnök 2020. november 20-án távolította el posztjáról, helyére Vagarsak Arutyunján került. Eduard Abrahamyan: Rationalizing the Tonoyan Doctrine: Armenias Active Deterrence Strategy. The Jamestown Foundation, 02. 05. 2019. <https://jamestown.org/program/rationalizing-the-tonoyan-doctrine-armenias-active-deterrence-strategy/>; Emre Gurkan Abay: Armenia: 3 ministers dismissed from office. Anadolu Agency, 20. 11. 2020. <https://www.aa.com.tr/en/politics/armenia-3-ministers-dismissed-from-office/2050605> (Letöltések időpontja: 2021. 01. 21.)

²⁴ Pambukhchyan: i. m.

²⁵ Shaan Shaikh – Wes Rumbaugh: The Air and Missile War in Nagorno-Karabakh: Lessons for the Future of Strike and Defense. Center for Strategic and International Studies, 08. 12. 2020. <https://www.csis.org/analysis/air-and-missile-war-nagorno-karabakh-lessons-future-strike-and-defense> (Letöltés időpontja: 2021. 01. 27.)

²⁶ Ezt a konfliktust „négynapos háborúként” is szokták emlegetni, mely 2016. április 2. és április 5. között zajlott le. Örmény részről mintegy 350, azeriekénél pedig 60 fő volt a veszteség. Ali Askarov: Shadows of April 2016 War: Armenia and Azerbaijan Back in a Deadlock? The Jamestown Foundation, 01. 04. 2019. <https://jamestown.org/program/shadows-of-the-april-2016-war-armenia-and-azerbaijan-back-in-a-deadlock/>; Aleksandra Jarosiewicz – Maciej Falkowski: The four-day war in Nagorno-Karabakh. Centre for Eastern Studies, 06. 04. 2016. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-04-06/four-day-war-nagorno-karabakh> (Letöltések időpontja: 2021. 01. 19.)

haderőfejlesztésre,²⁷ az örmény katonák mégis a 80-as években gyártott haditechnikai eszközöket használták. Ohanján akkori védelmi miniszter nem fordított elég pénzt a hadsereg modernizációjára, és a védelempolitikát illetően sem törekedett szemléletváltásra.²⁸ Ez vezetett a négynapos háború szerencsétlen kimeneteléhez, mert Hegyi-Karabah az északi és a keleti területeiből mintegy 2000 hektáryit elveszített, de északon sikerült visszaszerezni az elveszített magaslatot – délen az azeri erők megtartották az elfoglalt magaslatot –, de az áttörhetetlennek hitt védelemben vetett bizalom a hadsereg és a lakosság körében megingott.²⁹

A politikai vezetés egyértelműen a katonai vezetőket tette felelőssé a kialakult válságért. Ezenfelül oroszellenes hangulat alakult ki a lakosság körében, mert Oroszország korábban jelentős mennyiségű fegyvert adott el Azerbajdzsánnak is, amelyeket az a háborúban az örmények ellen vetett be. Ezzel megingott az erős szövetségesbe vetett általános bizalom. Szerzs Szarkiszján elnök Vigen Szarkiszjánt nevezte ki az új védelmi miniszternek. A hegyi-karabahi katonai vezetés az örmény diaszpórák és az anyaország segítségével hőkamerákat és éjjellátó berendezéseket vásárolt, melyeket a kontaktvonalra telepítettek. Egyes alegységeket a jobb tagoltság érdekében áttelepítettek, illetve új utakat és alagutakat építettek az új lövészárkokhoz és a megerősített állásokhoz. Mindezt az ellenséges tüzéség által okozható pusztítások mérséklése érdekében tették, valamint növelték a haderő reagálóképességét is, melyet új híradó eszközökkel is megtámogattak.

Leváltották azokat a tiszteket is, akik már régóta teljesítettek szolgálatot a frontvonalon. Helyükre új szerződéses állományú parancsnokokat helyeztek, velük gyorsan tudták pótolni a megüresedett helyeket.³⁰ Vigen Szarkiszjánnak meg kellett valósítania egy nagyszabású haderőreformot is. Nagy beszerzéseket indított orosz hitelből, melynek részei voltak az elrettentő erejű Iszkander–E harcászati ballisztikusrakéta-komplexumok, valamint az Sz–300 és a Tor légvédelmirakéta-komplexumok is. Elektronikai hadviselésre alkalmas Repellent elnevezésű rendszert is vásároltak, mellyel az UAV-ok ellen lehet harcolni, zavarva kommunikációjukat, illetve akár át is lehet venni felettük az irányítást.³¹ Vigen Szarkiszján igyekezett propaganda segítségével militarizálni a lakosságot, ez volt a „nemzeti hadsereg” program, amely minden médiafelületen hirdette a részvétel fontosságát az ország védelmében mindenki számára, bármely szakterületen.

2018-ban Nikol Pasinján kormánya alatt David Tonoján lett a soron következő védelmi miniszter. Bár folytatta elődje munkáját, mégis igyekezett más szintre emelni az ország védelempolitikáját. Igyekezett Oroszországon kívül az Amerikai Egyesült Államokkal és magával a NATO-val is fenntartani, illetve szorosabbra fűzni a védelmi kapcsolatokat. Mindezek ellenére nem tett jót az orosz–örmény kapcsolatoknak, hogy az új jereváni vezetés a 2008-as elnökválasztáskor felmerült csalások miatt kezdődött tünteté-

²⁷ Az ország az éves költségvetésének 15,1%-át fordította védelmi kiadásokra, ami nagyon kiemelkedő, a korrump katonai vezetés azonban saját fényűzésére és üzletei lebonyolítására költötte el egy részét. Pambukhchyan: i. m.

²⁸ Az akkori elnök éppen Szerzs Szarkiszján egykori védelmi miniszter volt. Askarov: i. m.

²⁹ The „Four-Day War”: Changing Paradigms in the Nagorno-Karabakh Conflict. Turkish Policy Quarterly, 14. 03. 2017. <http://turkishpolicy.com/article/842/the-four-day-war-changing-paradigms-in-the-nagorno-karabakh-conflict> (Letöltés időpontja: 2021. 03. 04.)

³⁰ Nagorno Karabakh's Gathering War Clouds. International Crisis Group, 01. 06. 2017. <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-azerbaijan/244-nagorno-karabakhs-gathering-war-clouds> (Letöltés időpontja: 2021. 03. 05.)

³¹ Russia's \$42M EW System did not Work in Nagorno-Karabakh: Armenia PM Complains. Defense World, 09. 12. 2020. https://www.defenseworld.net/news/28502/Russia_s_42M_EW_System_did_not_Work_in_Nagorno_Karabakh_Armenian_PM_Complains#.YCF0qOhKjIU (Letöltés időpontja: 2021. 02. 08.)



1. kép Iszkander típusú harcászati rakéta indításhoz való felkészülése.
Ilyen eszközökkel rendelkezik Örményország is³²

sek tíz ember halálával járó szétveréséért felelős Robert Kocsarján államelnök és a tüntetések után vezérkari főnökké kinevezett Jurij Hacsaturov ellen eljárást indított, mivel Kocsarján állítólag Vlagyimir Putyin személyes jóbarátja, Hacsaturov pedig az eljárás megindításakor a KBSZSZ főtitkára volt.³³ Ez a 2020-as háborúra politikai szempontból nagy hatással volt, mert ezekkel az intézkedéseivel Pasinján elérte, hogy az oroszok kevésbé támogassák országát.

David Tonoján a passzív védelmi vonalakat – melyek körbevették Hegyi-Karabahot – nem tartotta modern megoldásnak, helyette az „aktív elrettentési” stratégiában gondolkodott, és igyekezett a hadsereg offenzív képességeit erősíteni. Ez lett az új doktrínájának az alappillére.³⁴ Az új elképzelésének alapján ő ráadásul újabb területek megszerzésére törekedett volna Azerbajdzsántól, hogy a harcok ne a saját, hanem az ellenség területén folyjanak. Mégsem sikerült a régi gondolkodásmódot kiirtani katonai felső vezetők fejéből, akik 2020 végén még mindig beásva várták az azeri erők támadását. Ez azt mutatja, hogy nem követték a doktrínát, így valamilyen nézeteltérés nyilvánvalóan volt a miniszter és katonai vezetők között. Nem voltak naprakész felderítési információik, mert nem tudták, milyen erejű támadás van előkészülőben, vagyis nem működött megfelelően az „aktív elrettentés” stratégiája.

A harmadik háború kitörése előtt az örmények még kifejlesztették a Hreesh típusú RPA-t, amely egy adott terület felett járőrözve keresi a potenciális célt, majd abba becsapódva

³² Armenia Threatens To Shoot-Down Turkish F-16s With Russian Iskandar Missiles. The Eurasian Times, 29. 09. 2020. <https://eurasianimes.com/armenia-threatens-to-shoot-down-turkish-f-16s-with-russian-iskandar-missiles/> (Letöltés időpontja: 2021. 06. 08.)

³³ Vörös: i. m.

³⁴ Abrahamyan: i. m.

semmisíti meg.³⁵ 2020. július 23-án az oroszokkal közösen tartottak egy gyakorlatot, ahol az ilyen eszközök elfogását és megsemmisítését gyakorolták. Ezt megelőzően, a 2020. július 12–30. közötti határviellengások során a katonai vezetés számára nyilvánvalóvá vált, hogy Azerbajdzsán a katonai céljai elérése érdekében fokozottan alkalmaz ilyen eszközöket.³⁶

Az azeri felkészülés

Azerbajdzsán 1994-ben vereséget szenvedett, és nemcsak Hegyi-Karabahot veszítette el, hanem a környező területeket is.³⁷ A cél így értelemszerűen az lett Hejdar Alijev és nemzete számára, hogy visszaszerezze ezeket a területeket, ehhez pedig megfelelő haderőre volt szükség, amely képzett és rendelkezik a megfelelő haditechnikai eszközökkel. Mindehhez a lakosság részéről megfelelő támogatás, illetve sok pénz kellett. Több más posztsovjjet állammal szemben Azerbajdzsánnak ott volt a rengeteg kőolaj és földgáz, ezeket pedig az „évszázad üzletében” olyan mértékben tudta értékesíteni, hogy a haderő korszerűsítéséhez megteremthette a szükséges anyagi fedezetet.

Azerbajdzsánban két védelmi miniszter határozta meg a haderő fejlődését: Szafar Abi-jev³⁸ és Zakir Haszanov. Abi-jev tábornok ideje alatt a hadseregben eluralkodott a korrupció: hiába költöttek egyre többet a haderőre, közben nem jutott a katonák alapvető ellátására (egészségügyi ellátás, élelmezés, ruházás, elszállásolás), ami nagyon rossz hatással volt a morálra. A közvetlenül a Védelmi Minisztérium alá tartozó politikai tisztek még mindig fennálló intézménye pedig további károkat okozott a rendszerben.³⁹ 1994-ben már folytak a tárgyalások a NATO-val a PfP-csatlakozásról.⁴⁰ Azerbajdzsán is küldött később NATO-missziókba – Koszovóba, Irakba és Afganisztánba – katonákat.⁴¹ Még abban az évben elkezdődött egy új katonai doktrína kialakítása a Védelmi Minisztériumban. 2007-ben az azeri parlament elfogadta a Nemzetbiztonsági Doktrínát, majd három évvel később az azt kiegészítő katonai doktrínát.⁴² 2008-ban Azerbajdzsán hadiipari együttműködésbe kezdett Törökországgal, ennek eredményeként licence alapján páncélozott harcjárműveket és lősze-

³⁵ New Drones by Armenian Companies Exhibited at ArmHiTec 2018. Lragir, 02. 04. 2018. <https://www.lragir.am/en/2018/04/02/38085> (Letöltés időpontja: 2021. 01. 29.)

³⁶ Vasif Huseynov: Azerbaijan, Turkey Hold Large-Scale Military Drills Amidst Escalation of Tensions With Armenia. The Jamestown Foundation, 14. 08. 2020. <https://jamestown.org/program/azerbaijan-turkey-hold-large-scale-military-drills-amidst-escalation-of-tensions-with-armenia/>; Armenia, Russian Troops Train for Drone Warfare. Asbarez, 24. 07. 2020. <http://asbarez.com/195670/armenian-russian-troops-train-for-drone-warfare/> (Letöltések időpontja: 2021. 01. 24.)

³⁷ Kelbadzsar, Lacsin, Gubadli, Zangelan, Dzsebrail, Fizuli és Agdam járások, amelyek eredetileg nem tartoztak Hegyi-Karabahhoz, de az örmények ezeket is elfoglalták.

³⁸ Liz Fuller – Richard Giragosian: Azerbaijan’s Unsinkable General. Radio Free Europe – Radio Liberty, 14. 03. 2010. https://www.rferl.org/a/Azerbaijans_Unsinkable_General/1983345.html (Letöltés időpontja: 2021. 01. 23.)

³⁹ Például a besorozott férfiak családjainak fizetni kellett a komisszároknak, hogy hozzátartozóikat ne küldjék a kontaktvonalra. Azerbaijan To Reform Military Conscription. Radio Free Europe – Radio Liberty, 21. 02. 2012. https://www.rferl.org/a/azerbaijan_to_reform_military_conscription/24491577.html (Letöltés időpontja: 2021. 01. 23.)

⁴⁰ Fuller–Giragosian: i. m.

⁴¹ Relations with Azerbaijan. NATO E-Library, 01. 04. 2021. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49111.htm (Letöltés időpontja: 2021. 05. 19.)

⁴² Azerbaijan Adopts Military Doctrine At Long Last. Radio Free Europe – Radio Liberty, 09. 06. 2010. https://www.rferl.org/a/Azerbaijan_Adopts_Military_Doctrine_At_Long_Last/2066758.html (Letöltés időpontja: 2021. 01. 23.)

reket kezdtek gyártani.⁴³ 2010-ben a két ország stratégiai megállapodást kötött, ami később nagyon sokat jelentett az azeri haderő képességeinek fejlesztésében.⁴⁴ İlham Alijev elnök 2013-ban leváltatta Szafar Abijevet, mivel úgy értékelte, hogy a haderőben nem történtek érdemi fejlesztések.

A helyére kerülő Zakir Haszanov vezérezredes⁴⁵ előtte az azeri határőrség nemzetközi kapcsolatokért felelős részlegének a vezetője volt, így rálátott az éppen aktuális helyzetre és problémákra. 2013–2017 között nagyszabású fejlesztéseket sikerült megvalósítania a haderőnél, széles körű modernizációt hajtottak végre főleg Oroszország részvételével, de amerikai, ukrán, fehérorosz, izraeli, török és cseh eszközöket is beszerettek. A régi szovjet eszközöket – T–72 harckocsikat, BMP–2 lánctalpas és BTR–80 gumikerekes harcjárműveket – felújították. Izraeltól jelentős mennyiségű kézifegyvert – Tavor gépkarabélyokat és Spike páncéltörő rakétákat –, Csehországtól pedig 152 mm-es DANA önjáró lövegeket és RM–70 rakéta-sorozatvetőket vásároltak.⁴⁶

A 2016-os négynapos háború során Azerbajdzsán nagy túlerővel és számos felújított szovjet eszköz (Mi–35 helikopterek, Szu–25 csatrepülőgépek, T–72 harckocsik, valamint Gvozdgyika, Pion és Mszta önjáró lövegek, BMP–2 gyalogsági harcjárművek) alkalmazásával hajtott végre váratlan támadást. Az azeri vezetés delegálta a tüzérségi és páncéloseszközök használatának engedélyezését a frontvonalon szolgáló parancsnokok hatáskörébe, így ha a helyzet úgy kívánta, ezeket belátásuk szerint alkalmazhatták. Komoly tüzérségi előkészítést, kombinált harcrendet és hathatós légi támogatást alkalmazva igyekeztek olyan terepszakaszokat megszerezni, amelyekről a későbbiekben hatékonyabban tudnak védekezni az örmény támadások ellen a kontaktvonalon. A villámháborús stratégia működni látszott, kulcsfontosságú magaslatokat szereztek meg Hegyi-Karabah északi részén Talis és Szejszulan között (ez Hegyi-Karabah északkeleti csücske) és a Leletepe magaslatot délen (Marutitól keletre), ahonnan előtte az örmények rendszeresen aknavetőkkkel és tábori tüzérségi eszközökkel lőtték az azeri településeket. Egy ellentámadással az örmény erők északon visszaszerezték a területeik egy részét, de délen már nem jártak sikerrel.⁴⁷

Bár az azeriek nem nagy területeket szereztek vissza, de megmutatták, hogy lehetséges az örmény védelem megroppantása. Ezzel nyilvánvaló vált, hogy Azerbajdzsán szükség esetén az EBESZ minszki csoportja megkerülésével akár háború kirobbantásával is képes érvényt szerezni területi követeléseinek.⁴⁸ A háborús siker után felbuzdulva újabb beszerzésekre költöttek 2018–2020 között, és ezúttal olyan eszközöket vettek, melyekkel valódi stratégiai erőfőlnyre tehetek szert Örményországgal szemben. Izraeltól Iron Dome és

⁴³ Azerbaijan to Start Manufacturing Arms, Military Hardware in 2008. BBC Monitoring Service, 26. 01. 2008. <https://archive.vn/20120530024100/http://www.un-az.org/undp/bulnews55/en3.php> (Letöltés időpontja: 2021. 01. 24.)

⁴⁴ Huseynov: i. m.

⁴⁵ Minister of Defence. MOD of the Republic of Azerbaijan. <https://mod.gov.az/en/minister-of-defence-009/> (Letöltés időpontja: 2021. 05. 19.)

⁴⁶ Nurlan Aliyev: Russia's Arms Sales: A Foreign Policy Tool in Relations With Azerbaijan and Armenia. The Jamestown Foundation, 28. 03. 2018. <https://jamestown.org/program/russias-arms-sales-foreign-policy-tool-relations-azerbaijan-armenia/>; Sam Bhutia: Armenia-Azerbaijan: Who's the big defense spender? Eurasianet, 28. 10. 2019. <https://eurasianet.org/armenia-azerbaijan-whos-the-big-defense-spender> (Letöltések időpontja: 2021. 01. 23.)

⁴⁷ The „Four-Day War”: Changing Paradigms...

⁴⁸ Gunay Hajjiyeva: Azerbaijan Remembers Four Day War. Caspian News, 05. 04. 2020. <https://caspiannews.com/news-detail/azerbaijan-remembers-four-day-war-2020-4-1-29/> (Letöltés időpontja: 2021. 01. 24.)

Barak–8 légvédelmi rendszereket, LORA harcászati ballisztikus rakétákat, Harop „öngyilkos” és Heron harci drónokat vásároltak. Törökországtól Bayraktar TB2 UAV-okat levegő-föld rakétákkal, valamint olyan berendezéseket, amelyekkel egész flottányi An–2 repülőgépet alakítottak át távirányíthatóvá.⁴⁹



2. kép HAROP önvezérlő töltet (ez is UAV-nek számít) modellje egy kiállításon⁵⁰

2020. július 12–30. között volt egy kisebb összecsapás főleg Tavus (Északkelet-Örményország) és Tovuz (Északnyugat-Azerbajdzsán) térségében, ahol mindkét fél jelentős mértékben alkalmazott tüzérségi eszközöket és hozzá tartozó ISR-platformokat a siker érdekében.⁵¹ A háború előtt Zakir tábornok hadserege egy közös gyakorlatot tartott Törökországgal Nahicseván Autonóm Köztársaság és Azerbajdzsán területén, ahol a tüzérségi eszközök és az UAV-ok összehangolt manővereit és csapásait gyakorolták. Egyértelműen

⁴⁹ Azerbaijan bought a large number of Israeli weapons and well prepared for the Nagorno-Karabakh conflict. Global Defense Corp, 12. 03. 2021. <https://www.globaldefensecorp.com/2021/03/12/azerbaijan-bought-a-large-number-of-israeli-weapons-and-well-prepared-for-the-nagorno-karabakh-conflict/>; Azerbaijan set to buy Iron Dome from Israel – report. The Times of Israel, 10. 11. 2016. <https://www.timesofisrael.com/azerbaijan-set-to-buy-iron-dome-from-israel-report/>; Burak Ege Bekdil: Azerbaijan to buy drones from Turkey. Defense News, 25. 06. 2020. <https://www.defensenews.com/unmanned/2020/06/25/azerbaijan-to-buy-armed-drones-from-turkey/> (Letöltések időpontja: 2021. 05. 23.)

⁵⁰ The Israeli suicide drones launched their power to destroy Russian – made S-300 air defense missiles and make history! DayDayNews, 18. 10. 2020. <https://daydaynews.cc/en/military/859552.html> (Letöltés időpontja: 2021. 06. 08.)

⁵¹ PGI Insight: Armenia/Azerbaijan – July 2020. Protection Group International, 29. 07. 2020. <https://www.pgintl.com/blog/pgi-insight-armenia-azerbijan-july-2020/> (Letöltés időpontja: 2021. 01. 24.)

sokat tanultak a 2016-os háborúból, ahol a különböző fegyvernemek alkalmazása még nem volt megfelelő. Áttértek a gyalogság célszerűbb előrevonására, amelyet csak a szükséges mértékben és megfelelő támogatás mellett hajtanak végre. A szárazföldi és a légi műveletek összehangolását, illetve – bár nem beszéltek róla, de – a különleges műveleti erők is bizonyára végrehajtottak egy közös gyakorlatot, ahol a résztvevők a beszívárgást és az elötölt légi irányítói feladatokat vették át.⁵²

(A tanulmány második, befejező részét folyóiratunk következő, 2021/6. számában közöljük.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abay, Emre Gurkan: *Armenia: 3 ministers dismissed from office*. Anadolu Agency, 20. 11. 2020. <https://www.aa.com.tr/en/politics/armenia-3-ministers-dismissed-from-office/2050605>
- Abrahamyan, Eduard: *Rationalizing the Tonoyan Doctrine: Armenias Active Deterrence Strategy*. The Jamestown Foundation, 02. 05. 2019. <https://jamestown.org/program/rationalizing-the-tonoyan-doctrine-armenias-active-deterrence-strategy/>
- Aliyev, Nurlan: *Russia's Arms Sales: A Foreign Policy Tool in Relations With Azerbaijan and Armenia*. The Jamestown Foundation, 28. 03. 2018. <https://jamestown.org/program/russias-arms-sales-foreign-policy-tool-relations-azerbaijan-armenia/>
- Armenia, Russian Troops Train for Drone Warfare. Asbarez, 24. 07. 2020. <http://asbarez.com/195670/armenian-russian-troops-train-for-drone-warfare/>
- Armenia: The Military Doctrine. ETHzürich, Center for Security Studies, 07. 02. 2007. https://www.files.ethz.ch/isn/155588/Armenia%20Military%20Doctrine%202007_eng.pdf
- Armenia Threatens To Shoot-Down Turkish F-16s With Russian Iskandar Missiles. The Eurasian Times, 29. 09. 2020. <https://eurasianimes.com/armenia-threatens-to-shoot-down-turkish-f-16s-with-russian-iskandar-missiles/>
- Armenia will receive weapons from Russia under a \$100 million loan. Army Recognition, 31. 03. 2018. [https://www.armyrecognition.com/march_2018_global_defense_security_army_news_industry/armenia_will_receive_weapons_from_russia_under_a_\\$100_million_loan.html](https://www.armyrecognition.com/march_2018_global_defense_security_army_news_industry/armenia_will_receive_weapons_from_russia_under_a_$100_million_loan.html)
- Artsakh Republic – History and Current Reality. The President of the Republic of Armenia. <https://www.president.am/en/Artsakh-nkr/>
- Askarov, Ali: *Shadows of April 2016 War: Armenia and Azerbaijan Back in a Deadlock?* The Jamestown Foundation, 01. 04. 2019. <https://jamestown.org/program/shadows-of-the-april-2016-war-armenia-and-azerbaijan-back-in-a-deadlock/>
- Az augusztusi puccsal ért véget a Szovjetunió. Múlt-kor, 2011. 08. 18. https://mult-kor.hu/20110818_az_augusztusi_puccsal_ert_veget_a_szovjetunio
- Azerbaijan Adopts Military Doctrine At Long Last. Radio Free Europe – Radio Liberty, 09. 06. 2010. https://www.rferl.org/a/Azerbaijan_Adopts_Military_Doctrine_At_Long_Last/2066758.html
- Azerbaijan bought a large number of Israeli weapons and well prepared for the Nagorno-Karabakh conflict. Global Defense Corp, 12. 03. 2021. <https://www.globaldefensecorp.com/2021/03/12/azerbaijan-bought-a-large-number-of-israeli-weapons-and-well-prepared-for-the-nagorno-karabakh-conflict/>

⁵² Huseynov: i. m.; Ruslan Rehimov: *Turkey-Azerbaijan joint military drills continue*. Anadolu Agency, 02. 08. 2020. <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkey-azerbaijan-joint-military-drills-continue/1929548> (Letöltés időpontja: 2021. 01. 24.)

- Azerbaijan set to buy Iron Dome from Israel – report. The Times of Israel, 10. 11. 2016. <https://www.timesofisrael.com/azerbaijan-set-to-buy-iron-dome-from-israel-report/>
- Azerbaijan To Reform Military Conscription. Radio Free Europe – Radio Liberty, 21. 02. 2012. https://www.rferl.org/a/azerbaijan_to_reform_military_conscription/24491577.html
- Azerbaijan to Start Manufacturing Arms, Military Hardware in 2008. BBC Monitoring Service, 26. 01. 2008. <https://archive.vn/20120530024100/http://www.un-az.org/undp/bulnews55/en3.php>
- Bekdil, Burak Ege: *Azerbaijan to buy drones from Turkey*. Defense News, 25. 06. 2020. <https://www.defensenews.com/unmanned/2020/06/25/azerbaijan-to-buy-armed-drones-from-turkey/>
- Bhutia, Sam: *Armenia-Azerbaijan: Who's the big defense spender?* Eurasianet, 28. 10. 2019. <https://eurasianet.org/armenia-azerbaijan-whos-the-big-defense-spender>
- Companjen, Françoise – Marácz, László – Versteegh, Lia: *Exploring the Caucasus in the 21st Century: Essays on Culture, History and Politics in a Dynamic Context*. Amsterdam University Press, 2011.
- Coyle, James J.: *Russia's Border Wars and Frozen Conflicts*. Chapman University, Center for Global Education, 2018.
- Dusterforce in Caucasus. National Army Museum. <https://www.nam.ac.uk/explore/dusterforce-caucasus>
- Former Armenian Defense Minister Charged With Embezzlement. Radio Free Europe – Radio Liberty, 04. 03. 2020. <https://www.rferl.org/a/former-armenian-minister-oganyan-charged-with-embezzlement/30469051.html>
- Fuller, Liz – Giragosian, Richard: *Azerbaijan's Unsinkable General*. Radio Free Europe – Radio Liberty, 14. 03. 2010. https://www.rferl.org/a/Azerbaijans_Unsinkable_General/1983345.html
- Genocide of Armenians in Ottoman Empire. The President of the Republic of Armenia. <https://www.president.am/en/genocide/>
- Hajdar Alirza-oglu Alijev – Azerbajdzsán népének össznemzeti vezére. <https://lib.aliyevheritage.org/hu/2169646.html>
- Hajiyeva, Gunay: *Azerbaijan Remembers Four Day War*. Caspian News, 05. 04. 2020. <https://caspiannews.com/news-detail/azerbaijan-remembers-four-day-war-2020-4-1-29/>
- Huseynov, Vasif: *Azerbaijan, Turkey Hold Large-Scale Military Drills Amidst Escalation of Tensions With Armenia*. The Jamestown Foundation, 14. 08. 2020. <https://jamestown.org/program/azerbaijan-turkey-hold-large-scale-military-drills-amidst-escalation-of-tensions-with-armenia/>
- Jarosiewicz, Aleksandra – Falkowski, Maciej: *The four-day war in Nagorno-Karabakh*. Centre for Eastern Studies, 06. 04. 2016. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-04-06/four-day-war-nagorno-karabakh>
- Legendary liberator of Shushi Seyran Ohanyan during these days has become legendary defender of Shushi: MOD representative. Aysor, 08. 11. 2020. <https://www.aysor.am/en/news/2020/11/08/seyan-ohanyan/1768255>
- Minister of Defence. MOD of the Republic of Azerbaijan. <https://mod.gov.az/en/minister-of-defence-009/>
- Nagorno Karabakh's Gathering War Clouds. International Crisis Group, 01. 06. 2017. <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-azerbaijan/244-nagorno-karabakhs-gathering-war-clouds>
- New Drones by Armenian Companies Exhibited at ArmHiTec 2018. Lragir, 02. 04. 2018. <https://www.lragir.am/en/2018/04/02/38085>
- Pambukhchyan, Anna: *The 'Nation-Army' concept: The story of failed national militaristic propaganda in Armenia*. The Foreign Political Centre, 18. 07. 2018. <https://fpc.org.uk/the-nation-army-concept-the-story-of-failed-national-militaristic-propaganda-in-armenia/>

- PGI Insight: Armenia/Azerbaijan – July 2020. Protection Group International, 29. 07. 2020. <https://www.pgintl.com/blog/pgi-insight-armenia-azerbijan-july-2020/>
- Piaci útmutató az Azerbajdzsáni Köztársaságról. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 2020. <https://mkik.hu/download/207/azerbajdzsani-koegtarsasag>
- Rehimov, Ruslan: *Turkey-Azerbaijan joint military drills continue*. Anadolu Agency, 02. 08. 2020. <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkey-azerbaijan-joint-military-drills-continue/1929548>
- Relations with Azerbaijan. NATO E-Library, 01. 04. 2021. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49111.htm
- Russia's \$42M EW System did not Work in Nagorno-Karabakh: Armenia PM Complains. Defense World, 09. 12. 2020. https://www.defenseworld.net/news/28502/Russia_s_42M_EW_System_did_not_Work_in_Nagorno_Karabakh_Armenian_PM_Complains#.YCF0qOhKjIU
- Shaikh, Shaan – Rumbaugh, Wes: *The Air and Missile War in Nagorno-Karabakh: Lessons for the Future of Strike and Defense*. Center for Strategic and International Studies, 08. 12. 2020. <https://www.csis.org/analysis/air-and-missile-war-nagorno-karabakh-lessons-future-strike-and-defense>
- Susha historical and architectural reserve. UNESCO. <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1574/>
- The „Four-Day War”: Changing Paradigms in the Nagorno-Karabakh Conflict. Turkish Policy Quarterly, 14. 03. 2017. <http://turkishpolicy.com/article/842/the-four-day-war-changing-paradigms-in-the-nagorno-karabakh-conflict>
- The Israeli suicide drones launched their power to destroy Russian – made S-300 air defense missiles and make history! DayDayNews, 18. 10. 2020. <https://daydaynews.cc/en/military/859552.html>
- The second President of the Republic of Armenia. The President of the Republic of Armenia. <https://www.president.am/en/robert-kocharyan>
- The third President of Republic of Armenia. The President of the Republic of Armenia. <https://www.president.am/en/serzhsgaryan/>
- Vörös Szabolcs: „Tudtuk, hogy nagy a baj” – ezért teljesül be az örmény Trianon. Válasz Online, 2020. 12. 01. <https://www.valaszonline.hu/2020/12/01/ormenyorszag-azerbajdzsan-hegyi-karabah-haboru-elemzes/>
- YMCA Europe Statement on the restart of the war over Nagorno Karabakh. YMCA, 02. 10. 2020. <https://www.ymca.int/nagorno/>